

اعتیاد، تهدیدی آشکار بر امنیت ملی

از: یوسف ترابی^(۱)

چکیده:

کاهش سریع سن اعتیاد و مصرف، در کنار قاچاق و توزیع نسبتاً آسان مواد مخدر و شیوع نامیمون این پدیده خطرناک در میان جوانان و نوجوانان کشور، زنگ خطر و هشدار آشکار و جدی برای جامعه ما به شمار می‌رود که سلامت روحی و روانی جمعیت بسیار جوان و امنیت اجتماعی و ملی ما را تهدید می‌کند. اعتیاد و قاچاق مواد مخدر به مثابه یک ناهنجاری، فی نفسه، خود علت و عامل بسیاری از ناهنجاریها و کج رویهای اجتماعی بشمار می‌رود. گستره و ابعاد روزافزون این پدیده شوم آنچنان وسیع است که «حدود ۵۰٪ از جمعیت کل کشور مستقیم و یا غیرمستقیم با اعتیاد مرتبط می‌باشند و آمارها حکایت از وجود ۳ میلیون معتاد در کشور دارد. اگر این تعداد را در یک خانواده ۴ نفری ضرب کنیم رقم ۱۲ میلیون حاصل می‌شود و در صورتی که بستگان نزدیک این افراد را نیز به شمار آوریم این رقم بیش از ۲۴ میلیون خواهد شد»^(۲) نا کارآمدی روشهای متداول برای پیشگیری، کنترل، مهار و مبارزه با قاچاق مواد مخدر و اعتیاد. ضرورت تجدید نظر در استراتژی، روشهای مقابله و علمی نمودن روشها و متمرکز کردن فعالیتهای نامنسجم و پراکنده موجود را ایجاب می‌کند. نوشتار حاضر، کند و گاوئی است پیرامون اعتیاد، قاچاق مواد مخدر و مؤلفه‌ها و متغیرهای احتمالی دخیل در آن. امید که عنایت و امان نظر دست اندرکاران مبارزه با این بلیه شوم و خطرناک را در جهت اتخاذ تدابیر کاربردی و علمی فراهم آورد.

کلیدواژه‌ها:

انسحرافات اجتماعی / Drug abuse / اعتیاد Drug / جوانان و اعتیاد
Youth and Drug abuse / سن اعتیاد Age of Drug abuse / قاچاق مواد مخدر
Drug trafficking / مبارزه با اعتیاد Drug Control / پیشگیری از مصرف اعتیاد
Drug Prevention

۱- عضو هیأت علمی دانشگاه علوم انتظامی.

۲- دکتر مصطفی اقلیما - عضو هیأت علمی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی -

«افزایش روزافزون و لجام گسیخته مصرف مواد مخدر و اعتیاد، کاهش خطرناک و هشدار دهنده سن مصرف کنندگان، پدیده‌ای دهشتناک و تهدیدی عینی بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران است و این پدیده، امروزه به مثابه درد مشترک کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه می‌باشد و کارشناسان جوامع مزبور با انجام مطالعات و پژوهشهای علمی به دنبال کشف رهیافتهای مؤثر و کاربردی برای پیگیری، کنترل، درمان و مبارزه با این انحراف اجتماعی، که دارای ریشه‌ها و ابعاد فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی است، می‌باشند.» در دهه ۱۹۶۰ تعداد معتادان به این پدیده آن قدر اندک بود که توجه اجتماعی را در مقیاسی وسیع به خود جلب نمی‌کرد، اما در اوایل دهه ۱۹۷۰ استفاده از مواد مخدر، ناگهان در میان جوانان و نوجوانان شایع شد و به صورت مسأله‌ای جهانی درآمد و ابعاد همه گیر آن به صورت یک موج از قاره‌ای به قاره دیگر گسترش یافت»^(۱) در همین راستا پیدایش کارتلها، تراستها و سندیکاهاى قاچاق مواد مخدر، پدیده مواد مخدر را به عنوان ابزار تجارت جهانی پررونقی در صحنه بین المللی در شکلی نامشروع ولی فراگیر و متداول، مطرح ساخت. «براساس یافته‌های یک مؤسسه تحقیقات اقتصادی در کلمبیا، بیش از ۸۰٪ سود تجار عمده مواد مخدر این کشور در خارج سرمایه گذاری می‌شود و دولت سالیانه معادل یک میلیارد دلار صرف مبارزه با گروههای مسلح تولیدکننده این مواد و حفاظت از جان مقامات کشور می‌کند.»^(۲) در جای دیگری آمده است: «حجم معاملات کارتلهاى جهانی مواد مخدر، سالانه به ۱/۵ تریلیون دلار بالغ می‌شود و درآمد حاصله از تجارت غیرقانونی آن از صادرات نفت بیشتر شده و

۱- هدایت ... ستوده، مقدمه‌ای بر آسیب‌شناسی اجتماعی. انتشارات آوای نور، تهران: ۱۳۷۲، ص ۲۱۵.

تنها، از درآمد حاصل از صادرات اسلحه در جهان، کمتر است»^(۱) و یا اینکه «ارزش مواد مخدر مکشوفه در ایران ممکن است از مرز ۱۵۰ میلیارد دلار فراتر رود».^(۲) تهدیدات فزاینده و خطرناک اعتیاد و تجارت جهانی مواد مخدر باعث شد تا مجمع عمومی سازمان ملل متحد، «فراهمایی (کنفرانس) بین المللی مواد مخدر و تجارت ممنوع» را در سال ۱۹۸۷ در وین تشکیل دهد. هدف این فراهمایی، ترتیب دادن اقداماتی در سطح محلی - ملی و بین المللی برای مبارزه با مواد مخدر در تمام شیوه‌های آن و همچنین مشخص کردن فعالیتهای آینده در زمینه آموزشهای پیشگیرانه، کاهش مصارف غیرقانونی، فشارهای قانونی، ریشه کن کردن منابع مواد مخدر، توان بخشی معتادان و به خصوص وارد کردن آنان به عرصه اجتماع بوده است.^(۳) در جلسات فراهمایی مزبور «گسیب دب گنارو»، مدیر اجرایی صندوق سازمان ملل برای کنترل معتادان، فعالیتهای تولید کنندگان مواد مخدر و مبلغان و مروّجان فرهنگ اعتیاد را محکوم و اعلام کرد:

«اعتیاد به مواد مخدر سرکوب نخواهد شد، مگر اینکه فرهنگ اعتیاد از میان برداشته شود و این بدان معناست که مبارزه‌ای سرسختانه و پیگیر باید علیه تولید کنندگان، قاچاقچیان و سندیکاهای جنایتکار و قدرتمندی که از این راه پولهای هنگفتی به جیب می‌زنند، صورت گیرد»^(۴)

پدیده شایان توجه کاهش سن مصرف کنندگان و معتادان به مواد مخدر، در دهه‌های پایانی قرن بیستم، یکی از علایم هشدار دهنده این بلای

۱- روزنامه اطلاعات، شماره ۱۹۷۵۶، مورخه ۱۱/آبان/۱۳۷۱.

۲- مجله نگهبان انقلاب اسلامی، سال نهم، شماره ۶۳، اردیبهشت ۱۳۸۰.

۳- پیام یونسکو، شماره ۶، ۲۰/۵/۱۳۶۶، ص ۴.

۴- همان، ص ۱۳.

خانمان سوز است، برای مثال:

«به گفته یک معلم و کارشناس تبلیغات علیه مواد مخدر در غرب بلفاست کودکان دبستانی ۱۰ و ۱۱ ساله ایرلندی حشیش مصرف می‌کنند و «گری دودی» معلم مدرسه راهنمایی در «کورپس کرپسی» می‌گوید: افزایش حشیش در ایرلند به صورت بخشی از فرهنگ جوانان درآمده است یعنی ۵ تا ۱۰ سال پیش به ندرت درباره مواد مخدر صحبت می‌شد، اما اکنون این مواد به شکل گسترده‌ای در فرهنگ خردسالان جا باز کرده است»^(۱)

در جمهوری اسلامی ایران، با عنایت به اینکه حدود ۳۹٪ از جمعیت کشور را نوجوانان کمتر از ۱۵ سال تشکیل می‌دهند^(۲)، میزان آسیب پذیری جامعه جوانان و نوجوانان که سرمایه‌های اصلی و آینده سازان کشور به شمار می‌روند، بسیار حساس و شدید است. براساس گزارش UNDCP، ۵۰٪ معتادان در ایران، استعمال مواد مخدر را از سنین ۱۷ الی ۲۲ سالگی آغاز می‌کنند^(۳). با عنایت به اهمیت شایان توجه تهدیدات ناشی از اعتیاد به مواد مخدر و قاچاق آن و ابعاد اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و امنیتی آن، که زمینه‌های تکوین و پیدایش بحران خفته‌ای را در جامعه فراهم می‌آورد، این مقاله کوشش دارد تا به نسخه‌های آماری مربوط به مواد مخدر در سال ۱۳۷۹ در جمهوری اسلامی ایران نگاهی داشته و نیز در این خصوص بر عوامل و متغیرهای دخیل، مروری داشته باشد و همچنین روش‌شناسی بخشی از پژوهشهای سال گذشته در

۱- روزنامه اطلاعات. شماره ۲۲۲۴۵، مورخ ۸۰/۴/۲۶، ص

۲- سیدرضا حسینی، «پيامدهای امنیتی، انتظامی، جوانی، جمعیت»، مجله نخبان انقلاب اسلامی، شماره ۶۳، اردیبهشت ۸۰، ص ۲۲.

۳- اداره روابط بین المللی اداره کل مبارزه با مواد مخدر ناجا؛ بولتن اطلاع‌رسانی شماره ۲، دی ماه ۱۳۷۹.

سمینار اعتیاد و جوانان را که به همت ستاد مبارزه با مواد مخدر، سازمان فرهنگی و هنری شهرداری تهران و جمعیت مبارزه با مواد مخدر، در ۷ و ۸ اسفند ۱۳۷۹ در دانشگاه علم و صنعت ایران انجام پذیرفته، مورد بررسی قرار دهد؛ امید آن که گامی در جهت نیل به رهیافتهای کاربردی در زمینه پیشگیری، کنترل و مبارزه علمی با پدیده شوم اعتیاد و قاچاق مواد مخدر باشد.

ب: مروری بر سنجه‌های (موارد قابل سنجش) آماری مربوط به مواد مخدر در سال ۱۳۷۹

از ابزارهای مهم تجزیه و تحلیل علمی و کاربردی در قلمرو علوم مختلف اجتماعی، اطلاعات و داده‌های صحیح و مبتنی بر واقعیت است که می‌تواند پژوهش و تحقیق را از اعتبار و روایی برخوردار گرداند و مسؤولان و دست اندرکاران امور را در فرآیند مدیریت و برنامه ریزی به سر منزل مقصود برساند. متأسفانه! در کشور ما اطلاعات و داده‌های آماری در بسیاری از زمینه‌ها دارای نقایص و کاستیهای اساسی هستند که عامل مهم در این روند، عدم وجود نظام و سازوکار منطقی و علمی برای نیل به سنجه‌های آماری دقیق و قابل اعتماد است. امروزه درباره پدیده مواد مخدر، معتادان، قاچاقچیان، دستگیرشدگان، حجم و فراوانی تولید، مصرف، انتقال (ترانزیت)، خرید و فروش و...، گزارشهای پراکنده و بعضاً متضادی وجود دارد، ولیکن علی‌رغم این کاستی و ضعف شایان توجه، از لابلای همین آمارهای پراکنده و نامنسجم نیز می‌توان به ابعاد خطرناک و خانمان‌سوز پدیده مواد مخدر و اعتیاد دست یافت. براساس گزارش UNDCP، در سال ۱۹۹۹ بیش از ۲۳۰۰۰۰۰ نفر به جرم مواد مخدر در جمهوری اسلامی ایران دستگیر شده‌اند و بالغ بر ۶۰٪ زندانیان را در جمهوری

اسلامی، متهمان مربوط به مواد مخدر تشکیل می‌دهند.^(۱) و در این خصوص، حسب گزارش UNDCP، مبالغ هزینه شده در ایران در راستای مبارزه با مواد مخدر، رقمی شایان توجه است: «در ایران بیش از ۹۰۰ میلیون دلار برای تأسیس، بازسازی، حفظ و ایجاد استحکامات نظامی جهت جلوگیری از ورود قاچاقچیان مواد مخدر از افغانستان و پاکستان هزینه شده است.»^(۲)

در گزارش UNDCP کشفیات مواد مخدر آمده است:

«در سال ۱۹۹۸ حدود ۲۵۳ تن مواد مخدر در ایران کشف شده است که ۷۴٪ آن راناجا، ۱۱٪ ارتش، ۹٪ وزارت اطلاعات، ۳٪ سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و ۳٪ باقی مانده را بسیج کشف کرده است و در همین سال، حدود ۱۴۴۵ فئره مبارزه مسلحانه و درگیری در سراسر کشور با قاچاقچیان روی داده و حجم بسته‌های کشف شده مواد مخدر در قالب زیر بوده است:

- ۱۰۰۰ تا ۶۰۰۰ کیلوگرم: ۱۱٪

- ۱۰۰ تا ۱۰۰۰ کیلوگرم: ۵۱٪

- ۵۰ تا ۱۰۰ کیلوگرم: ۱۴٪

- و باقی مانده کمتر از ۵۰ کیلوگرم بوده است.»^(۳)

بر اساس گزارش سردار قالیباف، فرماندهی محترم نیروی انتظامی، در خصوص مواد مخدر در سال ۱۳۷۹، موارد زیر شایان توجه است:

«در سال ۱۳۷۹ حدود ۱۸۸۵۰۰ کیلوگرم مواد مخدر در کشور کشف

شده که حجم فراوانی گونه‌های مختلف آن به شرح زیر است:

۱- تریاک ۱۴۱/۵ تن؛

۱- اداره روابط بین‌المللی اداره کل مبارزه با مواد مخدر ناجا، بولتن اطلاع‌رسانی شماره ۲، دی ماه ۱۳۷۹.

۲- حشیش ۲۷ تن؛

۳- مرفین ۱۳ تن؛

۴- هروئین ۵/۵ تن.

- آمار دستگیر شدگان توسط ناجا در سال ۱۳۷۹ حدود ۲۷۲۰۰۰ نفر

بوده که حدود ۱۵۱۶۰۰ نفر آنان معتاد و ۱۲۰۰۰۰ نفر قاچاقچی و

توزیع کننده بوده‌اند.^(۱)

براساس گزارش سازمان بهداشت جهانی (WHO)، کمتر از ۱٪ جمعیت ایران دچار اعتیاد هستند.^(۲)

بدیهی است آمارهای مزبور، بخشی از آمارهای واقعی مربوط به مواد مخدر است، چه اینکه بخشی از مواد مخدر به لحاظ کاستیهای موجود، در داخل کشور توزیع و بخش قابل توجهی نیز به خارج از کشور منتقل می‌شود که خارج از سنجه آماری مزبور قرار دارد. امعان نظر به همین داده‌های آماری نیز رهنمون مسؤلان مبارزه با پدیده مواد مخدر در کشور بوده و بیانگر اهمیت خطیر و اساسی تهدیدات امنیتی و انتظامی ناشی از آن می‌باشد که در این خصوص، تأملی عمیق را در امر مدیریت بحران اعتیاد و مواد مخدر در جمهوری اسلامی طلب می‌نماید.

ج: متغیرها و مؤلفه‌های دخیل در خصوص اعتیاد و قاچاق مواد مخدر

کندوکاو و کاوش در نظریه‌های انحرافات و کجرویهای اجتماعی، بیانگر وجود دیدگاههای مختلف و بعضاً متضاد در این باره است که هیچ کدام از

۱- نگهبان انقلاب اسلامی، سال نهم، شماره ۶۳، اردیبهشت ۱۳۸۰، ص ۴۲.

۲- عباس آزاده جو، «پیشگیری و کنترل اعتیاد در جوانان»، چکیده مقالات سمینار اعتیاد و جوانان اسفند

نظریه‌های مزبور، واقعیات موجود را دستخوش تغییر نمی‌کنند. برخی نظریه‌ها، منشأ و عامل اصلی در رفتار آدمی را سرشت طبیعی انسان می‌دانند و «اغلب متفکران مغرب زمین، همان طور که رفتار اجتماعی انسان را براساس غرایز توصیف می‌کنند، رفتار نابهنجار و تخطی از هنجارها را به همان طریق به سرشت پلید ساختمان جسمانی یا خصیصه‌های شخصیتی نسبت می‌دهند، مانند: «لومبروزو» پزشک ایتالیایی و متفکرانی نظیر «هوتون»^(۱). روان‌شناسان و روانکاوان برای تبیین انواع کجروی‌ها به دسته بندی اختلالات روانی و شخصیتی به شرح ذیل است می‌زنند:

۱- نقص فکر یا عقب ماندگی ذهنی؛

۲- روان پریشی یا جنون؛

۳- اختلالات از نوع نژادی یا روان نژادی.

تعداد دیگری از جامعه شناسان مانند «آلبرت کوهن»، «کلووارد» و «مرتون»، معتقدند خرده فرهنگی^(۲) را که فرد در آن قرار می‌گیرد و پرورش می‌یابد به میزان زیاد، سبب رفتار مجرمانه و یا غیرمجرمانه او می‌شود.^(۳) در باب عوامل و متغیرهای دخیل در امر اعتیاد و قاچاق مواد مخدر، می‌توان این عوامل و متغیرهای دخیل را در قالبهای زیر مورد کالبد شکافی و تجزیه و تحلیل علمی قرار داد: ۱- عوامل فردی، ۲- عوامل خانوادگی، ۳- عوامل اجتماعی، ۴- عوامل ژئوپولیتیکی، ۵- عدم وجود استراتژی کاربردی در مبارزه با اعتیاد و مواد مخدر و ناهماهنگی در سازمانهای ذی ربط. برای مثال، در خصوص با متغیرهای دخیل فردی، حسب مطالعات و پژوهشهایی که کمیته ملی مطالعه

۱- جعفر سخاوت، جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی. انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران: ۱۳۷۷، ص

۲- همان، ص ۱۸.

۱۱-۱۸.

۳- همان، ص ۲۱.

درباره مواد مخدر در امریکا، انجام داده است (مک کی، ۱۹۷۳ ص ۵۶) این نتیجه حاصل شده که انگیزه و رفتار مصرف‌کنندگان مواد مخدر در قالب پنج الگوی متمایز از هم، قابل تشخیص است:

۱- استفاده از آن (مواد مخدر) برای کسب تجربه: فردی که دوباره به منظور کسب تجربه، مواد مخدر مصرف می‌کند و ممکن است هرگز آن را تکرار نکند.
 ۲- استفاده از آن به منظور تفریح و برقراری ارتباط گروهی: فرد، فقط هنگامی که در میان دوستان و جمع آشنایان است آن را مصرف می‌کند؛ استفاده از آن اشتراک افراد را بیشتر و روابط میان اعضا را تقویت می‌کند.

۳- استفاده از آن تحت فشار موقعیتی: استفاده از این مواد، زیر فشار موقعیتی خاص آغاز می‌شود، مثلاً برای بیداری در یک موقعیت حساس یا تحت فشار گروه همسالان، فرد ممکن است مجبور به استفاده از مواد شود.

۴- استفاده از مواد مخدر از روی عادت: کسانی که پس از مدتی دراز به مصرف مواد مخدر عادت پیدا می‌کنند و آن را به طور منظم مصرف می‌کنند.

۵- استفاده از روی اضطرار: فرد به دفعات زیاد، مواد را مصرف می‌کند؛ بدون مصرف مواد مخدر قادر به زندگی نیست و از لحاظ جسمی و روحی وابسته به مواد مخدر است.^(۱)

(۱) عوامل فردی تأثیرگذار بر اعتیاد و مصرف مواد مخدر

عوامل فردی اعتیاد به مصرف دارو و تأثیر آن بر روی اعصاب به دو شکل متمایز دیده می‌شود:

۱- اگر مصرف دارو برای انسان مثبت باشد، یعنی شخص از مصرف دارو احساس لذت جسمی و روحی ببرد، برای کسب لذت مجدد، سعی می‌کند روزهای دیگر به هر طریقی و از هر راه، مقداری مواد مخدر به دست آورده تا مصرف کند.

۲- اگر نتیجه منفی باشد، ممکن است با اولین بار مصرف، حالش به هم خورده، دیگر به فکر تجربه مصرف مجدد نیفتد و هیچ وقت به دنبال مواد مخدر نرود، متأسفانه درصد این گونه افراد خیلی کم است.

۳- کنجکاوی: عده‌ای در مجالس دوستان از روی کنجکاوی به مصرف مواد مخدر روی می‌آورند و کم‌کم معتاد می‌شوند.

۴- مسائل و مشکلات روانی و فردی: گاهی افراد در جهت فراموش کردن مشکلات و مصائب به سمت مصرف مواد مخدر روی می‌آورند.^(۱)

(۲) عوامل خانوادگی

۱- زمینه‌های خانوادگی: تولد و پرورش در خانواده‌های معتاد و عادی بودن مصرف مواد مخدر در این خانواده‌ها، زمینه‌ای مساعد برای روی آوردن جوانان و نوجوانان به مصرف مواد مخدر است.

۲- فقر مادی خانواده: «اغلب معتادان هر جامعه را افراد فقیر تشکیل می‌دهند، مثلاً افرادی که در محله‌های شلوغ و پرجمعیت شهرهای صنعتی و تجاری زندگی می‌کنند، بیشترین درصد معتادان شهر نیویورک هستند؛ البته نمی‌توان گفت میان فقر و اعتیاد رابطه مستقیم وجود دارد، چون در هر جامعه عده زیادی از مردم فقیرند، ولی معتاد نیستند عواملی که این افراد را به این راه می‌کشاند، یکی محرومیت‌های ناشی از فقر است، زیرا این افراد، تنها راه فرار از ناراحتیها را مصرف مواد مخدر می‌دانند. عامل دیگر این است که تولید کنندگان سعی می‌کنند، عوامل توزیع را از این گونه افراد انتخاب کنند، چون اولاً به علت فقر، تخصص و حرفه‌ای ندارند و ثانیاً فقر آموزشی که خود از فقر خانوادگی ناشی می‌شود، علت دیگری در این راه است»^(۲)

۱- محمد حسین فرجاد: آسیب‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی انحرافات، انتشارات بدر، تهران ۱۳۷۱،

۲- همان، ص ۱۵۴.

- ۳- ستیزه والدین و اختلافات خانوادگی: در این خصوص هر میزان اختلافات خانوادگی بیشتر باشد، احتمال گرایش به مواد مخدر و اعتیاد بیشتر خواهد بود.
- ۴- رفاه اقتصادی خانواده: در برخی موارد، ثروت فراوان و درآمد بالای اقتصادی، زمینه را برای گرایش به سمت اعتیاد و مصرف مواد مخدر هموار می‌سازد.

۳- عوامل اجتماعی

عبارتند از:

- ۱- در دسترس بودن مواد مخدر: یکی از مهمترین عوامل اعتیاد، در دسترس بودن آن است؛ چون چیزی که به آسانی در اختیار مردم قرار گیرد، گرایش به آن آسانتر صورت می‌پذیرد.^(۱)
- ۲- نابرابری‌های اقتصادی و شکافهای طبقاتی: پدیده شکافهای طبقاتی در هر جامعه‌ای زمینه‌ای مناسب برای تکوین و پیدایش کجرفتاری و ناهنجاری به شمار می‌رود.
- ۳- بیکاری: پدیده بیکاری به مثابه یک معضل اجتماعی، زمینه مناسب و مساعدی برای تکوین انواع کجروی‌ها و انحرافات اجتماعی است و افراد بیکار با حضورشان در اماکن عمومی و اجتماعی، اقدام به فروش و مصرف مواد مخدر می‌کنند.
- ۴- توسعه لجام گسیخته صنعت: «اگر در جامعه‌ای رشد صنعت به سرعت افزایش یابد و درآمد ناشی از این صنعت بطور عادلانه توزیع نگردد و کارکنان برای اداره زندگی خود مجبور باشند ساعات بیشتری را به کار مشغول شوند، خود به خود، به خستگی جسمی و روحی آنها منجر شده و ناگزیر می‌شوند این خستگی را از طریق مصرف مواد مخدر برطرف نمایند. نمونه زنده این واقعیت، وجود معتادان بیش از حد در جوامع امریکا و آلمان است.»^(۲)
- ۵- فشارهای روانی و استرس (Stress): کاپلان و سادوک و گرب از روان پزشکان

مشهور جهان، معتقدند:

«عوامل اجتماعی وابسته به فقر بشر، در وابستگی انسان به مواد افیونی مؤثر هستند و میزان بروز اعتیاد در گروه‌های پایین طبقات اجتماعی - اقتصادی بالاتر است؛ بنابراین در جامعه، اعتیاد معلول استرس (Stress) و فشارهای روانی می‌باشد. کاپلان و سادوک استفاده از هروئین را به عنوان ضد اضطراب برای پوشاندن احساس پایین بودن، احترام به نفس، در ماندگی و ناتوانی و جهت کنترل بر موقعیت زندگی قلمداد می‌کنند»^(۱).

عباس آزاده جو عضو هیأت علمی دانشگاه علوم پزشکی قزوین، در مقاله پیشگیری و کنترل اعتیاد در جوانان، عوامل و متغیرهای دخیل در اعتیاد جوانان را به شرح ذیل ارائه نموده است:

- الف - عوامل روانی شامل برخوردهای تحقیرآمیز - توهین، سرزنش، خرد کردن شخصیت جوانان، احساس تنهایی، غربت، سرخوردگی، وحشت و نگرانی از آینده.
- ب - افزایش جمعیت، نابرابری در تغذیه، بهداشت، آموزش و پرورش (تربیت)، مسکن و زندگی در محلهای شلوغ و کثیف.
- ج - نابسامانی‌های اجتماعی و سیاسی شامل: احساس عدم امنیت، فقدان عدالت اجتماعی و سیاسی، محروم بودن جوامع بشری از آزادیهای فردی و اجتماعی، سرکوب خواستههای مشروع جوانان، عدم تساوی حقوق اجتماعی، سرخوردگی‌های اجتماعی و محیطی و زدن برجسب ناروا و اهانت آمیز به جوانان.

د- علل اقتصادی: فقر و محرومیت‌های اقتصادی، نبودن عدالت اجتماعی، عدم توزیع عادلانه ثروت، تورم و گرانی.

ه- علل فرهنگی: پیدایش کنشها و واکنشهای زورمدارانه در عرصه فرهنگی و پیدایش فرهنگ تملق و دورویی که مانع از رشد شخصیت‌های خلاق، سرافراز، مستقل و آزاد اندیش می‌گردد.^(۱)

دکتر محمد علی بشارت در مقاله «بررسی نقش روابط خانوادگی در پدیدآیی تداوم و درمان اعتیاد»، نقش ویژه‌ای برای خانواده و روابط والدین و اعضای خانواده در کانون خانواده در ارتباط با پدیدآیی، تداوم و درمان سازش نایافتگی‌ها و اختلالات روان شناختی که یکی از یافته‌های مسلم بالینی محسوب می‌شود، قائل است.^(۲)

دکتر سید محمود میرزایی، چگونه گذراندن اوقات فراغت را که از متغیرهای مستقل است، در میزان گرایش جوانان و نوجوانان به مواد مخدر مؤثر قلمداد می‌کند.^(۳)

در پژوهشی که در یک جامعه آماری نمونه دارای مدارج دانشگاهی انجام پذیرفته سنجه‌های آماری شایان توجهی به دست آمده است. انتظار طبیعی این است که کسب مدارج دانشگاهی و تحصیلات به مثابه عامل بازدارنده در برابر آسیبها و کجروی‌های اجتماعی باشد، «ولی در حدود ۵/۶٪ زندانیان استان تهران را در مهرماه ۱۳۷۹، افراد تحصیل کرده و دارای مدارج

۱- همان، ص ۹.

۲- محمد علی بشارت، «نقش روابط خانوادگی در پدیدآیی تداوم و درمان اعتیاد»، همایش اعتیاد و جوانان، ص ۱۲.

۳- سید محمود میرزایی، «نقش اوقات فراغت در گرایش جوانان به مواد مخدر»، همایش اعتیاد و جوانان، ص ۲۰.

تحصیلی دانشگاه تشکیل داده و در همین زمان حدود ۱۰٪ زندانیان مواد مخدر را، این گروه تشکیل می‌داده است. در تحقیق از جامعه آماری مزبور:

۱- ۳/۱۴٪ افراد، دانشجو بوده‌اند.

۲- ۵۹/۷٪ فوق دیپلم بوده‌اند.

۳- ۳۰/۷٪ لیسانس بوده‌اند.

۴- ۶/۲٪ فوق لیسانس بوده‌اند.

از لحاظ نوع جرم ارتكابی:

۱- ۱۳/۷٪ جمعیت مورد مطالعه، جرمشان اعتیاد بوده است.

۲- ۴٪ معتاد به تریاک بوده‌اند.

۳- ۴/۶٪ معتاد به هروئین بوده‌اند.

۴- ۵۵/۲٪ به جرم اعتیاد و نگهداری مواد مخدر دستگیر شده‌اند.

۵- ۱۱/۳٪ دارای جرم اعتیاد و خرید و فروش مواد مخدر بوده‌اند.^(۱)

خانم فریبا قنبرپور، کارشناس دفتر مشاوره دانشگاه علم و صنعت، در

مقاله‌ای به بررسی نقش گروه همسالان و فشار جمعی در محیط‌های جوان در

گرایش آنان به مواد مخدر پرداخته، و می‌نویسد:

«افراد در دو جهان زندگی می‌کنند: ۱- خانواده؛ ۲- جهان همسالان.

نوجوانان به راهنمایی حمایت و همکاری، اعتماد، انضباط، درک

متقابل، دلسوزی و محبت نیازمندند. کوتاهی و کاستی در هر کدام،

باعث گرایش فرد به غیر از والدین و خانواده و یافتن آن نقطه در فرد

دیگری می‌شود یا به نوعی به دوست و همسالان گرایش پیدا می‌کند.

گاهی نفوذ بسیار بالای همسالان در زندگی جوان، ممکن است ناشی از

۱- ایرج اسماعیلی و دیگران، «بررسی وضع اعتیاد در میان زندانیان دارای مدارج تحصیلی دانشگاهی

زندانیان استان تهران مهر ۱۳۷۹»، سمینار اعتیاد و جوانان، اسفند ۱۳۷۹.

مورد توجه واقع نشدن در خانه یا به دلیل جذابیت‌های گروه همسالان باشد و از آنجا پیوند جوانان با والدینشان به تدریج ضعیف‌تر شده و همسالان در رشد روانی آنها نقش حساسی می‌یابند. بنابراین، اولین عاملی که باعث جذب جوانان به محیط‌های غیر از خانواده و خانه می‌گردد، عدم رابطه صحیح والدین و افراد خانواده می‌باشد؛ که در این صورت جوان اولین گام را به سوی گروه همسالان برمی‌دارد و زمینه برای لغزیدن در جاده انحراف و کجروی فراهم می‌شود.^(۱)

«باید متذکر شد که هم شکلی و نیروی هنجاری می‌تواند در مسیرهای مختلف مورد استفاده قرار گیرد. در مسیرهای مفید که انسانها به تعالی می‌رسند، هنجار اگر کارکرد مثبت داشته باشد به قول آقای مورل (Morel, 1974:22)، یک نوع وسیله دفاع اجتماعی است؛ و اگر کارکرد منفی و تخریبی داشته باشد، جامعه را به فساد می‌کشد، مثلاً وقتی در یک محله بیشتر جوانان، سیگار و حشیش یا هرئوئین می‌کشند و یک جوان نخواهد از این نوع هنجارهای مضر پیروی کند، با انواع مجازات، پوزخندها و متلکهاروبه رو خواهد شد. بسیاری از انحرافات از همین فشار هنجاری و همشکلی (در گروه‌های همسالان) سرچشمه می‌گیرد.»^(۲)

۴- متغیرهای ژئوپولیتیکی

جمهوری اسلامی ایران به لحاظ همسایگی با کشور پاکستان و بویژه کشور افغانستان، که عمده‌ترین مرکز کشت و برداشت و تولید مواد مخدر در جهان به شمار می‌رود، در معرض تهدید و آسیب پذیری قرار دارد؛ این متغیر را

۱- زیبا قنبرپور، «نقش گروه همسالان و فشار جمعی در محیط‌های جوان»، همایش اعتیاد و جوانان ۱۳۷۹،

ص ۲۱.

۲- فرامرز رفیع پور، آنا تومی جامعه، «مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کاربردی». شرکت سهامی انتشار، تهران:

۱۳۷۸، ص ۲۰۶.

می‌توان به عنوان متغیر ژئوپولیتیکی قلمداد نمود.

۱- گزارش UNDCP پیرامون وضعیت مواد مخدر در افغانستان؛

۹۵٪ مواد مخدر دنیا در دو کشور افغانستان و میانمار (برمه) تولید می‌شود. در سال ۱۹۹۹ تولید مواد مخدر در افغانستان به بالاترین میزان خود، یعنی ۴۶۰۰ تن رسید. این کشور ۷۵٪ تولید مواد مخدر را در دست داشته و تولید مواد مخدر در آن کشور نسبت به سال ۱۹۹۸، ۱۲۰٪ رشد را نشان می‌دهد. سطح زیرکشت خشخاش در افغانستان از ۴۶۰۰ هکتار در سال ۱۹۹۸ به ۹۱۰۰۰ هکتار در سال ۱۹۹۹ رسیده است و علی‌رغم اعلام ممنوعیت کشت خشخاش توسط ملا عمر- رهبر طالبان - در افغانستان، تولید تریاک در سال ۲۰۰۰ نسبت به سال ۱۹۹۹ فقط ۲۸٪ کاهش و سطح زمینهای زیرکشت فقط ۱۰٪ کاهش داشته است. افغانستان هنوز بزرگترین تولیدکننده تریاک جهان است.^(۱)

۲- گزارش UNDCP از پاکستان؛

در سال ۲۰۰۰، پاکستان با زیرکشت بردن ۵۱۵ هکتار زمین و ۶۷٪ کاهش نسبت به سال ۱۹۹۹ به یک کشور تولیدکننده جزء تریاک تبدیل شده و کشفیات هروئین در آن کشور، ۸۵٪ نسبت به سال ۱۹۹۹ افزایش داشته است.^(۲) همسایگی ایران با دو کشور افغانستان و پاکستان، که از مراکز مهم تولید تریاک هستند، در اعتیاد افراد، قاچاق مواد مخدر و بزه‌های ناشی از آن تأثیرگذار می‌باشد.

۵- عدم وجود استراتژی کاربردی در مبارزه با مواد مخدر و ناهماهنگی میان مراجع ذی‌ربط

فقدان یک برنامه راهبردی جامع و استراتژیک و وجود ناهماهنگی میان مراکز امنیتی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کشور، یکی از عوامل تأثیرگذار در فرآیند اعتیاد و قاچاق مواد مخدر در کشور است. و توفیق نظام جمهوری

۱- اداره روابط بین‌المللی اداره کل مبارزه با مواد مخدر ناجا، بولتن شماره ۱، آذر ماه ۱۳۷۹.

۲- اداره روابط بین‌المللی اداره کل مبارزه با مواد مخدر ناجا، بولتن شماره ۶، اردیبهشت ۱۳۸۰.

اسلامی در مبارزه با این بلای خانمانسوز، در گرو پیدایش هماهنگی و انسجام در مسیر مبارزه با مواد مخدر و تدوین برنامه‌ای راهبردی، در جهت کاهش تقاضا برای مصرف مواد مخدر و کنترل و درمان می‌باشد.

د- روشها و انواع پیشگیری و اصول آن

۱- روشها و انواع پیشگیری

جامعه شناسان و روان شناسان انحرافات و کجروی‌های اجتماعی، روشهای متفاوتی را برای پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر ارائه نموده‌اند که روشهای مزبور، تحت تأثیر متغیرهای اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و امنیتی قرار دارد و در هر جامعه‌ای متناسب با هنجارها، ارزشها و مؤلفه‌های فوق الذکر در معرض انبساط و انقباض قرار می‌گیرد. در مقاله «مدلهای پیشگیری از اعتیاد»، درباره موضوع پیشگیری، موارد شایان توجهی آمده است که به کلیات آن اشارت می‌شود:

بطور سنتی، پیشگیری به سه نوع اولیه (Primary Prevention)، ثانویه (Secondary)، و ثالث (Tertiary) تقسیم می‌شود. نوع اولیه، افراد عادی را از تجربه مصرف مواد مخدر باز می‌دارد یا آن را به تأخیر می‌اندازد. مخاطبان ثانویه، افرادی هستند که پس از مصرف مواد، هنوز علائم بیمارگونه‌ای نشان نداده‌اند، اما در معرض خطر ابتلا به مشکل قرار دارند. پیشگیری ثالث بر گروههایی متمرکز است، که مشکلات ناشی از مصرف مواد مخدر به همراه مسائلی چون گریز از مدرسه یا خانه، مشکلات یادگیری و یا جرم و جنایت را دارا می‌باشند. به طور کلی، آشنایی زودرس با مواد مخدر، یک عامل مخاطره‌آمیز جهت سوء استفاده آتی از مواد است. جوانان دارای شرایط ذیل، در معرض آسیب پذیری بیشتری قرار دارند:

۱- افرادی که والد یا والدین مبتلا به اعتیاد دارند؛

- ۲- افرادی که در کودکی قربانی آزار و اذیت دیگران قرار گرفته‌اند؛
- ۳- افرادی که ترک تحصیل کرده‌اند؛
- ۴- افرادی که از مدرسه فرار کرده‌اند؛
- ۵- افرادی که اعمال خشونت بار و یا تخلف در رفتار دارند؛
- ۶- افرادی که اقدام به خودکشی کرده‌اند؛
- ۷- افرادی که دارای معلولیت‌های فیزیکی هستند.^(۱)

در خصوص پیشگیری، بدیهی است کلیه متغیرهایی که در امر تکوین و پیدایش اعتیاد و قاچاق مواد مخدر دخیل هستند، بایستی زمینه‌های تأثیر گذاریشان کاهش یافته و رفته رفته خنثی گردد تا ضریب اطمینان قابل اعتمادی برای پیشگیری از اعتیاد و قاچاق مواد مخدر فراهم گردد.

۲- اصول پیشگیری

با عنایت به هزینه‌های سنگین و هنگفت درمان و مبارزه با مواد مخدر و اعتیاد، پیشگیری همواره مقرون به صرفه‌ترین راه در این زمینه بوده است. براساس رهیافتهای ارائه شده در مقاله «مدلهای پیشگیری از اعتیاد»، اصول کلان در پیشگیری عبارتند از:

- ۱- برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد باید به گونه‌ای طراحی شود که موجب تقویت عامل‌های بازدارنده گردد و عوامل مخاطره‌آمیز را تضعیف کند.
- ۲- برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد باید همه انواع سوء مصرف دارویی را مورد هدف قرار دهند.
- ۳- برنامه‌های پیشگیری از اعتیاد این مهارت را به افراد آموزش دهد که در مقابل پیشنهاد سوء مصرف مواد، از خود مقاومت نشان دهند.

۴- برنامه‌های پیشگیری، باید در برگرنده مباحثه‌های متقابل بین جوانان باشد.
 ۵- برنامه‌های پیشگیری باید در برگرنده والدین، مراقبان کودک و نوجوان باشد.
 ۶- برنامه‌های پیشگیری باید طی دوران مدرسه نیز وجود داشته و مدت آن طولانی باشد.

۷- برنامه‌های پیشگیری باید کودک و نوجوان و خانواده را توأم در بگیرد.
 ۸- برنامه‌های پیشگیری باید برنامه‌های اجتماعی را که شامل یک رشته اقدامات و تغییر رویه‌ها و سیاستهاست، در بگیرد.
 ۹- جهت پیشگیری در همه انواع مدل‌های پیشگیری، به الگوهای رفتاری قوی‌تر نیاز است.

۱۰- همه دانش‌آموزان، باید توانایی رسیدن به فرصتهای پیشنهادی مدرسه را داشته باشند.

۱۱- در یک جامعه قانون مدار، برنامه‌ریزیهای پیشگیری باید به ماهیت خاص مسأله سوء مصرف مواد اشاره کند.

۱۲- هر چه سطح احتمال خطر ابتلا به اعتیاد در جمعیت هدف (جمعیت مورد نظر)، بیشتر و بالاتر باشد، تلاشهای پیشگیری باید با شیوه‌ای پر قدرت در سنین پایین‌تر آغاز شود.

۱۳- برنامه‌های پیشگیری باید بر اساس سن، طراحی شود.^(۱)

در پایان این نوشتار ذکر این نکته شایان توجه است که مجموعه متغیرهای دخیل در گرایش مردم و به ویژه جوانان و نوجوانان به اعتیاد و قاچاق مواد مخدر، تهدیدی مبین و واضح علیه امنیت ملی جمهوری اسلامی به شمار می‌رود. ►

منابع و مأخذ:

- ۱- آزاده جو، عباس. «پیشگیری و کنترل اعتیاد در جوانان». چکیده مقالات سمینار اعتیاد و جوانان، اسفند ۱۳۷۹.
- ۲- اسماعیلی، ایرج. «بررسی وضع اعتیاد در میان زندانیان دارای مدارج تحصیلی دانشگاهی استان تهران»، مهر ۱۳۷۹.
- ۳- بشارت، محمد علی. «نقش روابط خانوادگی در پیدایی، تداوم و درمان اعتیاد». سمینار اعتیاد و جوانان، اسفند ۱۳۷۹.
- ۴- بوالهروی، جعفر. «مدلهای پیشگیری از اعتیاد» سمینار اعتیاد و جوانان، اسفند ۱۳۷۹.
- ۵- بولتن اطلاع رسانی. شماره‌های ۱-۲-۶، اداره بین المللی، اداره کل مبارزه با مواد مخدر ۱۳۷۹-۱۳۸۰.
- ۶- پیام یونسکو. شماره ۶، مرداد ۱۳۶۶.
- ۷- حسینی، سید رضا. «پیامدهای امنیتی - انتظامی جوانی جمعیت». مجله نگهبان انقلاب اسلامی، شماره ۶۳، ۱۳۸۰.
- ۸- روزنامه اطلاعات. شماره‌های ۱۹۷۵۶ - ۲۲۲۴۵.
- ۹- ستوده، هدایت اله. مقدمه‌ای بر آسیب‌شناسی اجتماعی. انتشارات آوای نور، تهران: ۱۳۷۲.
- ۱۰- سخاوت، جعفر. جامعه‌شناسی انحرافات اجتماعی. انتشارات دانشگاه پیام نور، تهران: ۱۳۷۷.
- ۱۱- رفیع پور، فرامرز. آناتومی جامعه، مقدمه‌ای بر جامعه‌شناسی کاربردی. شرکت سهامی انتشار، تهران: ۱۳۷۸.
- ۱۲- فرجاد، محمد حسین. آسیب‌شناسی اجتماعی و جامعه‌شناسی انحرافات. انتشارات بدر، تهران: ۱۳۷۱.
- ۱۳- قنبرپور، زیبا. «نقش گروه همسالان و فشار جمعی در محیطهای جوان». سمینار اعتیاد و جوانان، ۱۳۷۹.
- ۱۴- میرزمانی، سید محمود. «نقش اوقات فراغت در گرایش جوانان به مواد مخدر». سمینار اعتیاد و جوانان، ۱۳۷۹.
- ۱۵- مجله نگهبان انقلاب اسلامی. شماره ۹، ۱۳۸۰.
- ۱۶- World development may 1991.